GELİŞMİŞ ÜLKE OLMA YOLUNDA TÜRKİYE'NİN MAKRO BÜYÜKLÜKLER MACERASI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

TÜRKİYE'S JOURNEY TOWARDS BECOMING A DEVELOPED COUNTRY: AN ANALYSIS OF MACROECONOMIC INDICATORS

Özhan Çetinkaya

Prof. Dr.

Bursa Uludağ Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Maliye Bölümü

Tolga SEZDİ

Araş. Gör.

Bursa Uludağ Üniversitesi,

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü

tolgasezdi@uludag.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2263-3151

Publication Information

This is an **author-accepted manuscript (post-print)** of a book chapter published in an edited volume.

- **Book Title:** *Prof. Dr. Doğan ŞENYÜZ'e Armağan (Maliye)*
- **Editors:** Prof. Dr. Adnan Gerçek
- **Publisher:** Ekin Yayınevi, Bursa
- **Year:** 2023
- **ISBN:** 978-625-6559-22-6
- **Page Range:** 119-143

The final published version is available in the online and printed book.

Abstract

This study examines Turkey's macroeconomic performance on its path toward becoming a developed country, with a particular focus on inflation, economic growth, and unemployment. Using historical macroeconomic data, the chapter evaluates the structural characteristics of these indicators and discusses their implications for sustainable development and economic stability. The findings highlight persistent inflationary pressures, growth volatility, and labor market challenges, emphasizing the need for coherent macroeconomic policies.

Keywords: macroeconomic indicators; inflation; unemployment; economic growth; development; Turkey

Copyright Notice: © 2023 Ekin Yayınevi. This manuscript is shared for academic and non-commercial purposes only. Redistribution of the publisher's formatted version is not permitted.

GELİŞMİŞ ÜLKE OLMA YOLUNDA TÜRKİYE'NİN MAKRO BÜYÜKLÜKLER MACERASI VE DEĞERLENDİRİLMESİ*

Özhan ÇETİNKAYA**

Tolga SEZDİ***

I. GİRİŞ

Ülkeler ekonomik yapıları gereği geri kalmış, gelişmekte olan, az gelişmiş ve gelişmiş ülke tanımlaması içinde yer alırlar. Bu kapsamda her ülke gelişmiş ülke olma yolunda uğraş verir. Gelişmişlik yolunda ülkelerin varmak için uğraş verdikleri önemli makro değerler vardır. Bu değerlerin en önde olanları büyüme, enflasyon ve işsizliktir. Bu değerlerde kabul görmüş oranlarda yaşanan gelişmeler ülkenin seviyesini belirlemektedir. Örneğin; IMF verilerine bakıldığında en yüksek büyüme oranı ile en düşük enflasyon ve işsizlik oranına sahip ülkeler gelişmiş ülkeler olarak görülmektedir. Gelişmeye çalışan ve gelişmiş ülke sınıflandırmasında yer almak isteyen ülkelerin en önemli hedefleri arasında makro değerlerini gelişmiş ülkelerin seviyesine getirmek yer almaktadır. Gelişmiş ülkelerin gelişmeye çalışan ülkeler gibi kalkınma planı hazırlamaları söz konusu olmadığından onlar da kendi verilerini geliştirmek üzere gelecek planları yaparak uğraş vermektedirler. Bu düşünce içerisinde gelişmeye çalışan ülkeler gelişmiş ülkeleri yakalamak için daha çok mücadele vermek zorundadırlar. Birçok ülke gibi Türkiye de makro değerlerindeki iyileştirmeleri yaparak gelişmiş ülke olma yolunda yıllardır uğraş veren bir ülkedir. Çalışmanın kapsamında Türkiye'nin gelişmiş ülke olma yolunda enflasyon, işsizlik ve büyüme ile ilgili büyüklükleri konusundaki hedefleri ve gerçekleştirdikleri ele alınmıştır. Hedefler, gelişmeye çalışan her ülkede olduğu gibi hazırlanan kalkınma planları ile belirlenip iktidara gelen hükümet programları/politikaları ile netleştirildiğinden, çalışmada kalkınma planları ve hükümet programları incelenerek gerçekleşen verilerle durum karşılaştırmaları yapılmıştır. Hedeflerin

---

* Bu çalışmanın II. III. ve IV. Bölümleri Araş. Gör. Tolga Sezdi, V. VI. ve VII. Bölümleri Prof. Dr. Özhan Çetinkaya tarafından kaleme alınmış olup birlikte değerlendirme yapılmıştır.

** Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, ozhanc@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8729-611X

*** Araş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, tolgasezdi@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2263-3151

gerçekleşmelerle karşılaştırılması, planlı döneme geçilen altmışlı yıllardan günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Yapılan incelemeler neticesinde Türkiye'nin altmış yılı geçen sürede gelişmiş ülke olma yolunda enflasyon, işsizlik ve büyüme serüveninin ne yazık ki olmayacakmış gibi görünen iş anlamında kullandığımız bir maceraya dönüştüğü, bu durumdan kurtulmak için ise gelişmiş olan ülkelerde olduğu gibi (Almanya, Japonya, Finlandiya gibi) toplumsal (devletçi) bakış açısı ile alınacak gerçek kararlar ve uygulamalar ile olabileceği konusunda değerlendirmelerde bulunulmuştur.

II. KALKINMA PLANLARI, HEDEFLER VE GERÇEKLEŞMELER

Ekonomi değişim eğilimindedir ve bu değişim birbirini de etkileyen bir dizi etkene bağlıdır. Bu etkenlerden bazıları teknoloji, bilim, demografik yapı, savaşlar, kıtlıklar ve krizler olarak sayılabilir. Olağan veya olağanüstü fark etmeksizin bu etkenler altındaki ekonomiler zaman içerisinde gelişim göstererek dönüşümlerini sürdürürler. Türkiye ekonomisi de yıllar itibariyle değişen dünya ekonomi serüvenine eşlik etmek adına çeşitli politikalar üretmiştir. 1930 yıllar itibariyle devletçi temelle başlayan bu politikalar, 1950'lere gelindiğinde liberal etki altında kalsa da 1960 sonrasında planlı kalkınma modeline dönüşmüştür. Bu dönüşümlerde dönemin siyasi, askeri ve politik yapısı oldukça önemli olmuştur. Yönetim şekillerini temsil eden hükümetler değiştikçe Türkiye ekonomisinin evrim süreci de devam etmiştir. 1980'li yıllarla beraber tüm dünyada etkisini gösteren küreselleşme hareketiyle Türkiye ekonomisi yeniden liberal bir yapıya dönüşmüştür.

Ekonomideki gelişim ve dönüşüm süreci devam ederken, ekonomik sistemin temsilcisi olan hükümetler de özellikle gelişmemiş ülkelerde kalkınma planları aracılığıyla o günkü konjonktüre uygun hedefler ve planlar belirleyerek amaçlarına ulaşmak istemişlerdir. Türkiye örneğinde konuyu alan bu çalışmada ilk olarak hazırlanan kalkınma planları incelenmiştir. Kalkınma kavramı ortaya ilk çıkışıyla birlikte yalnızca ekonomik çerçevede değerlendirilirken zaman içerisinde değişime uğrayarak iktisadi gelişimin temel parçalarından biri olmuştur. Kalkınma kavramı hem yönetenleri hem de yönetilenleri belirlenen hedefler çerçevesinde yönlendiren bir rehber görevi görmektedir (Arslan & Ömercioğlu, 2020:178).

1961 Anayasası ile birlikte planlama ve planlı ekonomi kavramları Türkiye ekonomi literatüründe yer almaya başlamıştır. Planlı ve sürdürülebilir hedefler doğrultusunda yapılan hamleler doğrultusunda hükümete ekonomi poli-

tikalarında yol göstermek amacıyla Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Sonrasında 1961 Anayasasında planlamaya hukuki vurgu yapılarak; *"İktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek; bu maksatla, millî tasarrufu artırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planlarını yapmak Devletin ödevidir."* maddesi eklenmiştir *(1961 Anayasası, 41.md).* 1963-67 yılları arasında ilk kez uygulanan kalkınma planının başarılı olmasından sonra dönemsel olarak yeni kalkınma planlarının uygulanmasına devam edilmiştir. Türk tipi planlama modeli adı verilen bu yeni sistem kamu kesimi için zorunlu, özel kesim için ise bazı yol gösterici politika çerçeveleri sunmaktadır (Eğilmez & Kumcu, 2004: 256). Günümüzde kalkınma planları 1982 Anayasasının 166. Maddesi kapsamında hazırlanmaktadır. Kalkınma planlarındaki önemli kısımlardan birisi makroekonomik hedeflerin yer aldığı planın *"temel amaç ve ilkeleri"* kısmıdır. Bu kısımda Türkiye'nin ilgili kalkınma döneminde hedeflediği bazı makro veriler ortaya koyulmaktadır. Bunlardan tüketici enflasyonu (TÜFE), işsizlik oranı ve büyüme oranı çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

A. KALKINMA PLANLARINDA TÜFE

Türkiye'nin ekonomik verileri içinde önemli yeri olana enflasyon (TÜFE) ile ilgili kalkınma planlarında ortaya konan hedefler ile plan dönemindeki gerçekleşmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: Hedeflenen ve Gerçekleşen Enflasyon Değerleri

Plan Dönemi	Gösterge	Enflasyon Oranı
1963-1967 (I)	Hedef	Veri Yok
	Sonuç	6.9
	Gerçekleşme Oranı	-
1968-1972 (II)	Hedef	Veri yok
	Sonuç	10.6
	Gerçekleşme Oranı	-
1973-1977 (III)	Hedef	Veri yok
	Sonuç	20.5
	Gerçekleşme Oranı	-
1979-1983(IV)	Hedef	8.2
	Sonuç	51.1
	Gerçekleşme Oranı	623.1%

1985-1989 (V)	Hedef	10.0
	Sonuç	50.1
	Gerçekleşme Oranı	501.0%
1990-1994 (VI)	Hedef	13.5
	Sonuç	75.5
	Gerçekleşme Oranı	559.2%
1996-2000 (VII)	Hedef	6.0-8.1
	Sonuç	74.1
	Gerçekleşme Oranı	914.8%
2001- 2006(VIII)	Hedef	5.0-10.0
	Sonuç	24.5
	Gerçekleşme Oranı	255%
2007-2013 (IX)	Hedef	3.0
	Sonuç	8.1
	Gerçekleşme Oranı	270%
2014-2018 (X)	Hedef	4.8
	Sonuç	10.4
	Gerçekleşme Oranı	216.6%
2019-2023 (XI)	Hedef	5.0
	Sonuç*	29.8
	Gerçekleşme Oranı	596%

Kaynak: Enflasyon hedefleri ile ilgili veriler kalkınma planlarından yazarlar tarafından toplanmıştır. Enflasyon sonuçları ise Dünya Bankası (https://data.worldbank.org/) verilerinden yararlanarak oluşturulmuştur.

* 11. Kalkınma planı sonuçlarına 2023 yılı dahil edilmemiştir.

1. 2. ve 3. Kalkınma planlarında enflasyonla mücadele edilmesi planlanmasına rağmen hedeflenen rakamlar net olarak belirtilmemiştir. İlgili dönemlerde iktisadi kalkınma amaçları arasında enflasyonla mücadele önemli bir yer tutmaktadır. Sonraki bütün kalkınma planlarında hedeflenen enflasyon oranlarıyla sonuçlar arasında büyük bir fark bulunmaktadır. Özellikle 4. 7.ve 11. kalkınma planlarında sapma oranları oldukça yüksektir.

B. KALKINMA PLANLARINDA İŞSİZLİK

Türkiye'nin ekonomik verileri içinde önemli yeri olana işsizlik ile ilgili kalkınma planlarında ortaya konan hedefler ile plan dönemindeki gerçekleşmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2: Hedeflenen ve Gerçekleşen İşsizlik Oranları

Plan Dönemi	Gösterge	İşsizlik Oranı
1963-1967 (I)	Hedef	Veri yok
	Sonuç	9.5
	Gerçekleşme Oranı	-
1968-1972 (II)	Hedef	8.2
	Sonuç	8.5
	Gerçekleşme Oranı	103%
1973-1977 (III)	Hedef	11.2
	Sonuç	13.5
	Gerçekleşme Oranı	120%
1979-1983(IV)	Hedef	9.7
	Sonuç	14.8
	Gerçekleşme Oranı	152%
1985-1989 (V)	Hedef	13.9
	Sonuç	10.1
	Gerçekleşme Oranı	72%
1990-1994 (VI)	Hedef	8.7
	Sonuç	8.5
	Gerçekleşme Oranı	98%
1996-2000 (VII)	Hedef	7,7
	Sonuç	6.9
	Gerçekleşme Oranı	89%
2001- 2006(VIII)	Hedef	5,6
	Sonuç	9.1
	Gerçekleşme Oranı	178%
2007-2013 (IX)	Hedef	7,7
	Sonuç	9.6
	Gerçekleşme Oranı	124%
2014-2018 (X)	Hedef	7.2
	Sonuç	10.5
	Gerçekleşme Oranı	145%
2019-2023 (XI)	Hedef	9,9
	Sonuç	12.1
	Gerçekleşme Oranı	122%

Kaynak: İşsizlik oranı hedefleriyle ile ilgili veriler kalkınma planlarından yazarlar tarafından toplanmıştır. Gerçekleşen işsizlik oranlarının 1963-1990 yılları arası kalkınma planlarından, 1991-2022 yılları arası ise Dünya Bankası verilerinden (https://data.worldbank.org/) yararlanarak oluşturulmuştur.

* 11.yıl kalkınma planı sonuçlarına 2023 yılı dahil edilmemiştir.

Kalkınma planları yapılırken işsizlik ve istihdam konusu ön planda tutulmuştur. Kalkınma planlarının ilk aşamalarında iş gücü arzı fazlası olarak ifade edilen işsizlik oranının her zaman düşük tutulması ve istihdam oranının arttırılması hedeflenmiştir. İşsizlik oranının negatif bir durum olduğu düşünüldüğünde ve kalkınma planlarındaki hedeflerin gerçekleşme oranlarına bakıldığında yapılan beş kalkınma planında hedefe ulaşıldığı gözlemlenmiştir. 1985 – 2000 yılları arasını kapsayan 5. 6. ve 7. Kalkınma planlarında hedefe ulaşılmışken, gelişmiş ekonomilerde küresel kriz sonrası uygulanan büyüme ve istihdamı artırma odaklı politikaların etkisine rağmen 2001- 2023 yılları arasını kapsayan son dört kalkınma planında ise işsizlik oranlarına dair hedeflerden sapmalar meydana gelmiştir.

C. KALKINMA PLANLARINDA BÜYÜME

Bir ekonomide zaman içinde üretilen mal ve hizmetlerin parasal değerinde artış olmasına *ekonomik büyüme* adı verilmektedir. Ekonomide büyüme gayri safi yurt içi hasıla(GSYIH) ile ölçülmektedir. IMF'nin tanımına göre GSYİH bir ekonomideki yerleşik kişilerce bir yıl gibi belirli dönem içerisindeki üretilen nihai mal ve hizmetlerin toplam değerini temsil etmektedir. (IMF, 2023). GSYİH verileri yardımıyla bir ülkedeki ekonomik ilerlemeyi ölçmek ve karşılaştırmak mümkündür. Türkiye'nin ekonomik verileri içinde önemli yeri olana büyüme ile ilgili kalkınma planlarında ortaya konan hedefler ile plan dönemindeki gerçekleşmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3: Hedeflenen ve Gerçekleşen Büyüme Oranları

Plan Dönemi	Gösterge	Büyüme Oranı
1963-1967 (I)	Hedef	4.0-7.0
	Sonuç	6.6
	Gerçekleşme Oranı	165%-94%
1968-1972 (II)	Hedef	40.3
	Sonuç	5.4
	Gerçekleşme Oranı	13%
1973-1977 (III)	Hedef	5.4
	Sonuç	5.9
	Gerçekleşme Oranı	109%
1979-1983(IV)	Hedef	8.2
	Sonuç	2.1
	Gerçekleşme Oranı	25%

1985-1989 (V)	Hedef	6.3
	Sonuç	4.6
	Gerçekleşme Oranı	73%
1990-1994 (VI)	Hedef	7.0
	Sonuç	3.6
	Gerçekleşme Oranı	51%
1996-2000 (VII)	Hedef	5.0-6.6
	Sonuç	4.2
	Gerçekleşme Oranı	84%-64%
2001- 2006(VIII)	Hedef	6.7
	Sonuç	5.3
	Gerçekleşme Oranı	79%
2007-2013 (IX)	Hedef	7.0
	Sonuç	4.8
	Gerçekleşme Oranı	68%
2014-2018 (X)	Hedef	5.5
	Sonuç	4.9
	Gerçekleşme Oranı	89%
2019-2023 (XI)	Hedef	4.3
	Sonuç	4.6
	Gerçekleşme Oranı	107%

Kaynak: Büyüme oranı hedefleriyle ile ilgili veriler kalkınma planlarından yazarlar tarafından toplanmıştır. Gerçekleşen büyüme oranları ise Dünya Bankası verilerinden (https://data.worldbank.org/) yararlanarak oluşturulmuştur.

*11.yıl kalkınma planı dönemi sonuçları yalnızca 2019-2021 verilerinden oluşmaktadır.

Kalkınma planlarının ortak noktası amaçlanan politikaların istikrarlı, sürdürülebilir ve güçlü büyüme modelleri üzerine kurulmuş olmasıdır. Ülkeler için en kritik makro hedeflerden birisi ekonomik büyümeyi doğru şekilde sağlamaktadır. Genel tabloya bakıldığında yalnızca iki kalkınma planı döneminde hedeflenen büyüme oranları yakalanabilmiştir. Geri kalan dokuz dönemde ise hedefler ve gerçekleşmeler arasında negatif anlamda bir görüntü ortaya çıkmıştır.

III. HÜKÜMET PROGRAMLARI, HEDEFLER VE GERÇEKLEŞMELER

Türkiye'de cumhuriyetin ilanıyla beraber iktidara gelen hükümetler iktidarları süresince uygulayacakları çeşitli politikaları önceden programlayarak plan ve programlar dâhilinde bir politika oluşturmaktadırlar. 2018 yılına kadar başbakanlık sistemi ile hükümet programlarının hazırlanması ve hükümetin

TBMM'den güvenoyu alması şeklinde işleyen sistem, 2018 yılında geçilen cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yürütmenin başı olarak seçilen cumhurbaşkanının partisinin de TBMM'de iktidar olarak çoğunluğu sağlaması ile güvenoyu almadan belirlediği bakanları ve hazırlanan yıllık programlarla yürütme gücü ifa edilmektedir. Çalışmamız kapsamında ekonomik hedeflerden enflasyon (TÜFE), büyüme oranı ve işsizliğe ilişkin veriler günümüze kadar kurulan hükümetlerin programları ile gerçekleşme durumları karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Türkiye'de 2023 yılı itibariyle 67 hükümet kurulmuştur. Altmış yedi hükümetin programlarını ayrı ayrı incelemenin güç olması sebebiyle çalışmamızda hükümet programları 1920-1960 dönemi, 1960-1980 dönemi, 1980-2002 dönemi, 2002-2023 dönemi olmak üzere genel olarak dört dönem itibariyle incelenmiştir.

A. 1920-1960 DÖNEMİ HÜKÜMET PROGRAMLARINDA ENFLASYON, BÜYÜME VE İŞSİZLİĞE İLİŞKİN HEDEFLER

Cumhuriyetin kuruluş yılları olarak kabul edilen 1920-1923 yılları arasında İcra Vekilleri Heyetlerinin yönetimindeki dönemde hükümet programlarından ziyade yeni bir devlet ve cumhuriyet kurmanın zemini oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu dönemden sonra 1923-1950 yılları arasını kapsayan tek partili yönetim döneminde ise hazırlanan hükümet programları Cumhuriyet Halk Partisi'nin parti programlarından ibaret olmuştur. Meclise sunulan ilk hükümet programı 22 Kasım 1924'de Fethi Okyar Hükümeti tarafından hazırlanmıştır. Bu dönemde hazırlanan programlarının ana hedefi yeni kurulan Cumhuriyet yönetimin kalıcı ve sürdürülebilir olması için güvenlik, halk idaresi ve otoriteyi sağlamak olmuştur (Aydın, 2017: 1-5).

Savaş sonrası nüfusun azaldığı, borçlardan kurtulmak ve yerli sanayinin teşvik edilmeye başlandığı ilk dönemde hükümet programlarının asıl amacı ülkede ekonomik istikrar temelini oluşturmak olmuştur. 1929-1938 arası dönemde, Büyük Buhran sonrası bozulan piyasaların da etkisiyle Türkiye ekonomisi de ağır bir darbe almıştır (Memiş, 2020: 266-269). 1939-1945 arasında yaşanan İkinci Dünya Savaşı nedeniyle Türkiye'nin kalkınma hamlesi yeniden zarar görmüştür. Bu dönemde ülkede yüksek enflasyon görülmüştür. Yüksek enflasyonun yarattığı negatif ekonomik şartlar işsizlik ve büyüme üzerinde de olumsuz etkiler göstermiştir. Ülkede oluşan bu olağanüstü dönemi finanse etmek adına tek sefere mahsus olmak kaydıyla *Varlık Vergisi* adında yeni bir ver-

gi eklenmiştir (Giray, 2020: 296) Ancak bu da ekonomik iklimi düzeltmek için yeterli olmamıştır.

1945-1950 arası dönemde, hükümet programları savaş sonrası ekonomik yaraları sarmak üzerine tasarlanmıştır. 1950 yılından sonra uygulanan ekonomik programlar sonucunda fiyatlar yeniden yükselmeye başlamıştır. 1954 yılında Türkiye'de enflasyon problemi kalıcı hale gelmeye başlamıştır(Takım, 2012: 171). 1950-1960 arası dönemde serbest seçim sonucu iktidara gelen Demokrat Parti ekonomik değişimi de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde devletçi politikalar yerini liberal politikalara bırakmıştır. Hükümet programlarında özellikle milli gelirde ciddi artış hedeflenmiştir. Bunun sonucunda 1950 yılında sabit fiyatlarla 38.550 milyon lira olan GSMH, 1959 yılında 68.521 milyona yükselmiştir (Memiş, 2020: 273).

Tablo 4: 1920-1960 Yılları Gerçekleşen Büyüme ve Enflasyon Oranları

Yıl	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Büyüme	9.4	12.8	11.9	11.2	-3.0	7.9	3.2	7.8	4.5	4.1	3.4
Enflasyon	-4.3	-1.1	5.1	4.8	9.0	11.9	11.5	12.5	15.7	22.6	7.4

Kaynak: Takım, 2022: 177.

1950-1960 yılları arasındaki büyüme oranı ve enflasyon arasındaki dalgalanmalar Tablo 4'de gösterilmiştir. Ekonomi modelinin değişiminin de etkisiyle enflasyon ve büyüme oranlarında net bir programlama yapılamadığından, sonuç ve gerçekleşmeler dalgalı bir şekilde gözükmektedir.

B. 1960-1980 DÖNEMİ HÜKÜMET PROGRAMLARINDA ENFLASYON, BÜYÜME VE İŞSİZLİĞE İLİŞKİN HEDEFLER

Askeri kadroların yönetime el koymasıyla bu dönem Demokrat Parti iktidarının sona erdiği ve neticesinde yeni bir anayasanın yapıldığı yeni bir siyasi ve ekonomik ortamı beraberinde getirmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı'na ülkenin yönetsel, toplumsal ve ekonomik planlama görevi verilmiştir. 1969-1970 yılları arasında görev yapan 31. hükümet kişi başına düşen milli geliri artırmayı temel hedef olarak belirlemiştir(Aydın, 2011:10-11). 1960-1980 aralığında toplam on sekiz hükümet kurulmuştur. Planlı ekonomik modele geçişle birlikte ilk üç kalkınma planını kapsayan 1963-1977 yılları arasında kalkınma hızının yüksek olması planlanmıştır. Sanayiye dayalı büyüme modelinin benimsendiği bu

dönemde ithal ikameci ve dışa açık sanayileşme modeli uygulanmıştır(Şenel Uzunkaya, 2020:27). Genel olarak hükümet programları parti programları ile benzerlik taşıdığından başa gelen iktidarlar, enflasyonu aşağı yönlü sürdürülebilir bir düzeye sokmayı planlamıştır. Ayrıca işsizlik ve büyüme ile ilgili pozitif yönlü tahminlerde bulunarak planlarına eklemişlerdir. İlgili dönemdeki enflasyon ve büyüme rakamları Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5: 1961-1980 Yılları Gerçekleşen Büyüme ve Enflasyon Oranları

Yıl	**1961**	**1962**	**1963**	**1964**	**1965**	**1966**	**1967**	**1968**	**1969**	**1970**
Büyüme	1,2	5,6	9,1	5,5	2,8	11,2	4,7	6,8	4,1	3,2
Enflasyon	3,2	3,9	6,4	1,1	4,6	8,5	14.0	6.0	4,9	7,9
Yıl	**1971**	**1972**	**1973**	**1974**	**1975**	**1976**	**1977**	**1978**	**1979**	**1980**
Büyüme	5,6	7,4	3,3	5,6	7,2	10,5	3,4	1,5	-0,6	-2,4
Enflasyon	19,0	15,4	13,9	23,9	21,2	17,5	26,0	61,9	63,5	94,3

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators, https://databank.worldbank.org/ source/world-development-indicators, (13.07.2023).

Tablo 5 incelendiğinde, 1960- 1980 yılları arasındaki büyüme oranlarının dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. 1967-1975 yılları arasında tek haneli büyüme hızı mevcutken, 1976 yılında çift haneli büyüme hızı yakalansa da son yıllarda gittikçe azalan büyüme oranı 1979 ve 1980 yıllarında negatif seyir almıştır. İlgili dönemdeki enflasyon oranı incelendiğinde ise sürekli olarak artan bir seyir mevcuttur.

C. 1980-2002 DÖNEMİ HÜKÜMET PROGRAMLARINDA ENFLASYON, BÜYÜME VE İŞSİZLİĞE İLİŞKİN HEDEFLER

Küreselleşme hareketlerinin tüm dünyada ve Türkiye'de yerleşmeye ve derinleşemeye başladığı 1980 yıllara Türkiye Cumhuriyeti askeri yönetimin idaresinde girmiştir. 1980-1983 yılları arasını kapsayan bu dönemin sonunda Türkiye ekonomisinde önemli bir yeri olan 24 Ocak kararları uygulanmaya başlanmıştır. Bu kararlar kapsamında ekonomide devlet müdahalesinin en aza indirilmesi ve finansal liberalizasyon teşvik edilmiştir. Bu politikaların yardımıyla 1984-1989 yılları arasında Türkiye ekonomisinde ihracata bağlı büyüme gerçekleşmiştir. Ancak 1990 yılında etkisini tüm dünyada hissettiren körfez krizi sebebiyle ülke ekonomisinde yeniden bir daralma görülmüştür(Sakarya, 2010:

246-247.). Krizlerin de etkisiyle dengesiz bir yapıda seyir alan ekonomik idarenin etkisi hükümet programlarında da görülmektedir. Bu dönem her hükümetin büyüme oranlarını artırmayı ve enflasyonla mücadele etmeyi taahhüt ettiği dönemdir. İlgili dönemdeki enflasyon ve büyüme rakamları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: 1981-2002 Yılları Gerçekleşen Büyüme ve Enflasyon Oranları

Yıl	**1981**	**1982**	**1983**	**1984**	**1985**	**1986**	**1987**	**1988**	**1989**	**1990**	**1991**
Büyüme	4,9	3,6	5,0	6,7	4,2	7,0	9,5	2,3	0,3	9,3	0,7
Enflasyon	37,6	29,1	31,4	48,4	45,0	34,6	38,9	68,8	63,3	60,3	66,0
Yıl	**1992**	**1993**	**1994**	**1995**	**1996**	**1997**	**1998**	**1999**	**2000**	**2001**	**2002**
Büyüme	5,0	7,7	-4,7	7,9	7,4	7,6	2,4	-3,3	6,9	-5,8	6,4
Enflasyon	70,1	66,1	105,2	89,1	80,4	85,7	84,6	64,9	54,9	54,4	45,0

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators, https://databank.worldbank.org/ source/world-development-indicators, (13.07.2023).

Bu dönemde enflasyon oranı yüksek seyir etmiştir. 1980 yılında açıklanan 24 Ocak kararları ile birlikte enflasyonla mücadele etmek yeniden gündeme gelmiştir. Bu dönemde ekonomik istikrarsızlıkların temel sebebinin devletin ekonomiye müdahalesi olarak görülmesi ekonomide finansal serbestleşme hareketlerinin başlamasına yol açmıştır (Susam, vd., 2020: 126-129). 1988 yılına kadar uygulanan ekonomik politikalardan olumlu sonuçlar alınsa da doğru yönetilemeyen para ve maliye politikaları sonucunda Türkiye ekonomisi 1994 yılında büyük bir finansal kriz yaşamıştır(Bahar & Erdoğan, 2011:9). Bu krizin de etkisiyle 1994 yılındaki enflasyon oranı üç haneye kadar ulaşmıştır. İlgili dönemdeki büyüme oranlarına bakıldığında dalgalı bir görünüm mevcuttur. Çift haneli büyüme oranlarının görülmediği bu dönemde 1980, 1981, 1995, 2000 ve 2002 yıllarında negatif büyüme görülmüştür.

D. 2002-2022 DÖNEMİ HÜKÜMET PROGRAMLARINDA ENFLASYON, BÜYÜME VE İŞSİZLİĞE İLİŞKİN HEDEFLER

2000'li yılların başından itibaren Türkiye'de yüksek enflasyon artış trendini sürdürmüştür. Yüksek enflasyon sorununa gittikçe küçülen bir ekonomi de eklenince kamu finansman dengesi de bozulmuştur. Bu negatif ortamdan çıkmak için "*Enflasyonu Düşürme Programı"* uygulamaya girse de ba-

şarılı olamamıştır (Memiş, 2020:280). 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi yüksek oranlı bir enflasyona sahip bir ekonomi devralmıştır. 58. Hükümet Programında enflasyonu tek haneye düşürmek ve düşüşün kalıcı olması planlanmıştır (Neziroğlu & Yılmaz, 2013:8007). Ayrıca büyüme oranını artırmak ve işsizliği düşürmek de bu dönemdeki hükümet programlarında yer almıştır.

2002-2022 dönemi incelendiğinde Türkiye'deki hükümet programlarında her hükümetin ekonomik anlamda koyduğu hedeflerin somut rakamlardan ziyade yuvarlak tahminlerden oluştuğu görülmektedir. Genel itibariyle hükümet programları parti programlarının güncelleştirilmiş ve biraz değiştirilmiş halini yansıtmaktadır. İncelenen hükümet programlarında enflasyon konusunda yapılan tahminlerde enflasyonun tek haneye düşürülmesi, enflasyonun artış hızının engellenmesi, enflasyonda varsa düşüşün sürdürülebilir olması gibi genel/temel hedefler belirlenmiştir. Bu dönemde kurulan hükümetlerin büyüme noktasındaki ortak görüşü, büyüme oranının artırılması yönünde olmuştur. Bu kapsamda döviz kuru, enflasyon, yurtiçi tasarruflar gibi diğer ekonomik değişkenleri büyümeyi hızlandıracak şekilde oluşturmayı hedeflemişlerdir. İlgili dönemde istihdam unsurunun nitelikli bir biçimde iyileştirilmesi ve kayıt dışı istihdamın önüne geçmeyi hedefleyen bir istihdam politikası hedeflenmiştir. Ayrıca işsizlik oranlarının doğal işsizlik seviyesine düşürülmesi de hedeflenmiştir. İlgili dönemdeki enflasyon, büyüme ve işsizlik oranları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: 2002-2022 Yılları Gerçekleşen Büyüme, Enflasyon ve İşsizlik Oranları

Yıl	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**
Büyüme	6,4	5,8	9,8	9,0	6,9	5,0	0,8	-4,8	8,4	11,2	4,8
Enflasyon	45,0	21,6	8,6	8,2	9,6	8,8	10,4	6,3	8,6	6,5	8,9
İşsizlik	10,36	10,54	10,84	10,64	8,72	8,87	9,71	12,55	10,66	8,8	8,15
Yıl	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	
Büyüme	8,5	4,9	6,1	3,3	7,5	3,0	0,8	1,9	11,4	-	
Enflasyon	7,5	8,9	7,7	7,8	11,1	16,3	15,2	12,3	19,6	72,3	
İşsizlik	8,73	9,88	10,24	10,84	10,82	10,89	13,67	13,11	11,98	10	

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators, https://databank.worldbank.org/ source/world-development-indicators, (13.07.2023); Türkiye İstatistik Kurumu, https://data. tuik.gov.tr/, (13.07.2023).

Tablo 7 incelendiğinde 2002- 2022 yılları arasında enflasyonda dalgalanmalar ve artış dikkat çekmektedir. Büyüme oranları da çift hanelere yalnızca iki kez çıkabilmiştir. 2009 yılında negatif büyüme yaşanmıştır. İşsizlik oranla-

rı ise diğerlerine nazaran daha az dalgalı seyir izlese de genel yapı itibariyle çift haneli gerçekleşmiştir.

IV. EKONOMİK GERÇEKLER, TÜRKİYE VE GELİŞMİŞ ÜLKE VERİLERİ

Makro büyüklükler kapsamında çalışmada ele alınan enflasyon, büyüme ve işsizlik ile ilgili ekonomi ve maliye çalışmalarındaki veriler kalkınma çabasındaki ülke için diğer bir deyişle gelişmiş ülke olma yolundaki Türkiye için önemli referanstır. İlgili alanlardaki çalışmalara bakıldığında (Şentürk, Akbaş, 2014; Öztürk&Sezen, 2018; Bölükbaş, 2019) ele alınan üç önemli büyüklük birbirleriyle oldukça bağlantılıdır. Sağlıklı (kabul gören) bir büyüme için enflasyon ve işsizlik sıfır olmayacak ancak önemli düzeyde düşük olacaktır. Bu ifade tersten okunduğunda "kabul gören bir enflasyon ve işsizlik oranına ulaşıldığında büyüme yıllar itibariyle düzenli hale gelecektir" denilebilir. Çalışmanın konusu içindeki makro büyüklüklerden enflasyon için durum tespitine bakıldığında gelişmiş ülkeler için geçerli oranın yıllık %1 ya da %2 dolayında olması kabul görmüştür. Aynı durum işsizlik içinde geçerlidir. İşsizlik oranı %3 ya da %4 dolayında kabul görmüş seviye olarak açıklanmaktadır. Bu iki değişkenle birlikte büyüme ve kişi başına düşen pay da çeşitli çalışmalarda ele alınmıştır. Gelişmiş ülkelerde (ülkenin az ya da çok gelişmişliğine göre) kişi başı gelirin otuz bin ile yüz bin dolar düzeyinde olduğu, yayımlanan verilerde görülmektedir. Makro büyüklüklerin gelişmiş ülke açısından değerlendirilmesinde OECD, Dünya Bankası ve IMF tarafından yapılan çalışmalar öne çıkmaktadır. Çalışmamızda IMF'nin "Dünya Ekonomik Görünümü"(Word Economic Outlook) veri setinden yararlanılmış olup bu veri setinin Nisan 2023 dönemi verilerinde ülkelerin durumu net olarak ortaya konmuştur (IMF, 2023). Buna göre enflasyon, işsizlik ve büyüme verileri yönüyle Türkiye'nin gelişmiş ülkelerle olan kıyaslaması yapılabilmektedir.

Gelişmiş olarak kabul gören ülkelerden ABD, Almanya, İngiltere, Japonya, Norveç, Danimarka, İzlanda, Lüksemburg, İrlanda gibi ülkelerin verilerine bakıldığında bu ülkelerin milli geliri ve milli gelirden kişi başına düşen paylarının Türkiye milli geliri ve kişi başına düşen gelir payı ile aralarındaki farkın milli gelirde üç kat ve fazlası, kişi başına düşen payda en az beş kat ve fazlası olduğu görülmektedir. Örneğin; Türkiye'nin dolar cinsinden 2021 yılındaki milli geliri 817 milyar $ iken Almanya'nın 4.2 trilyon $, Fransa'nın 2.9 trilyon $, İtalya'nın 2.1 trilyon $ olduğu görülmektedir. Kişi başına düşen milli gelir payı açısından bakıldığında da 2021 yılında Türkiye'de kişi başına düşen gelir 9.654 $

iken Almanya'da 51.237 $, Danimarka'da 68.202 $, ABD'de 70.160 $, İzlanda'da 69.287 $ olmuştur. Bu ülkelerin dışında Türkiye ile kıyaslanabilecek türdeki ülkelerde de (Yunanistan, Kore, Polonya, Portekiz gibi) kişi başı gelirlerin 30.000 $'dan fazla olduğu görülmektedir.

Ülkelerin işsizlik oranları incelendiğinde Türkiye'nin işsizlik oranının 2000 yılı öncesinde %7-8 arasında gerçekleştiği, 2000 sonrasında ise bu oranın %9-10 dolayında olduğu 2021 yılında ise %11.9 oranına ulaştığı görülmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki işsizlik oranları ise 2000'li yıllar itibariyle ortalama Avustralya'da %5, Avusturya'da %5, Belçika'da %6, Danimarka'da %6, Finlandiya'da %7, Fransa'da %9, Almanya'da %4, İzlanda'da % 5, İtalya'da %10, Japonya'da %3, Hollanda'da %5, Norveç'te %4, İsveç'te %7 olmuştur. İşsizlik oranları yönüyle konuyu değerlendirdiğimizde Türkiye bazı yıllarda işsizlikle mücadelede diğer ülkeleri yakalamaya çalışsa da bunu sürdürülebilir hale getirememiştir. 2014 yılı ve öncesinde tek haneli rakamlara ulaşılmış hatta 2000 yılı ve öncesinde gelişmiş ülke oranlarını (%6-8) yakalamıştır. Ancak 2000 sonrası rakamlara göre Türkiye'deki işsizlik oranı kabul gören istikrarlı seviyeyi yakalayamamış olup bazı yıllar %8, bazı yıllar 10, bazı yıllar %12 oranı ile karşı karşıya kalmıştır.

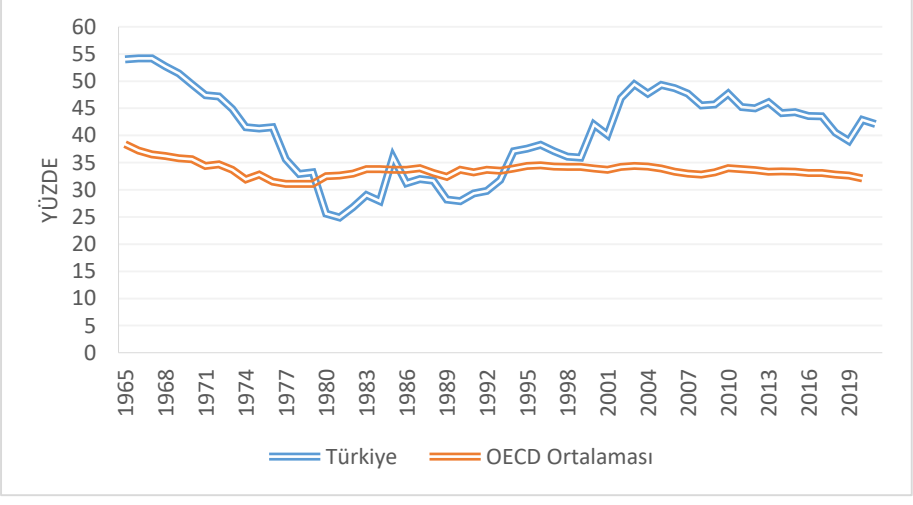
Ülkelerde yaşanan enflasyon büyüklüğüne bakıldığında Türkiye'nin durumu işsizlik ve büyümede olduğu gibi sürdürülebilir düzeyde olmamıştır. 1980'lerde ve 1990'lardaki enflasyon oranlarının yıllık %60 ile %115 arasında olduğu görülmektedir. 2000'li yıllar itibariyle enflasyon oranının düştüğü 2004-2019 yılları arasında tek haneli enflasyon denilen %6 ile %9 arasında oranın gerçekleştiği görülmektedir. 2018 yılı itibariyle tekrar artışa geçen enflasyon 2022 yılında %60-70 seviyesinde olmuştur. Az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerin durumuna bakıldığında ise 30-40 yıllık dönemde fiyatlar genel seviyesinde bu kadar değişkenlik görülmediği ve oranın tek hanelerde ve %1-2 aralığında kaldığı anlaşılmaktadır. Buna göre; 1980-2020 dönemini kapsayan incelemede Avusturalya'da %2-3, Avusturya'da %1-2, Belçika'da %1-2, İspanya'da %2, İsveç'te %1-2, Slovenya'da %1-2, Singapur'da %1-2, Portekiz'de %1-2, Norveç'te %1-3, Hollanda'da %1-2, İngiltere'de %2-3, ABD'de %1-2 aralığında olmuştur.

Az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerin ekonomik verileri ile ortaya çıkan durum; enflasyonun %1-2, işsizliğin %5-6, kişi başına düşen milli gelirin 30.000 $ ve üstü olması şeklindedir. Diğer bir deyişle bir ülkenin gelişmiş ülke olma yolunda enflasyon, işsizlik ve milli gelir bağlamında hedef olarak koyacağı rakamlar bunlar olmalıdır. Bu çerçeveden bakıldığında bu verilere ulaşan ülkelerde kişilerin mutlu ve güvende hissettikleri sonucu da ortaya çıkmaktadır. İçinde kişi başı gelir ve ekonomik koşulların da yer aldığı çeşitli anket soruları yardı-

mıyla ölçülen "*Dünya Mutluluk Endeksi*"ne göre ilk sırayı Finlandiya, Danimarka ve İzlanda gibi gelişmiş ülkeler alırken Türkiye ilgili endekste 137 ülke arasından 106. Sırada yer almaktadır(World Happiness Report, 2023:34-36). Aynı zamanda OECD tarafından çeşitli hanehalkı anketleri yoluyla ülkelerin refah ölçümünün ve karşılaştırılmasının yapıldığı "*Daha İyi Yaşam Endeksi*" verilerine göre Türkiye gelir kategorisinde 41 ülke arasından 35.sırada yer almaktadır(Better Life Index, 2023). Gelir, enflasyon ya da işsizlik gibi ekonomik değişkenler refah ölçümünde tek başına yeterli olmasa da refah ve mutluluğu oluşturan diğer sosyal ögelerle yakın ilişkisi bakımından oldukça önemli olmaktadır.

Gelişmiş ülke olabilmek üzere üç makro büyüklük üzerinden konuyu değerlendiren çalışmamıza vergi adaleti açısından da kısmen bakmak yerinde olabilir. Vergi adaleti ülkedeki kazançların vergilendirilmesinde olmazsa olmaz bir olgudur. Bu konuda maliye çalışmalarında dolaylı dolaysız vergi ayrımının kullanıldığı ve dolaysız vergilerin daha adil olduğu bilinmektedir. Gelişmiş ülkelerde dolaysız vergilerin payı dolaylı vergilere göre yüksekken, gelişmemiş/gelişmekte olan olan ülkelerde ise dolaylı vergilerin ağırlığı daha fazladır (Burgess & Stern, 1993: 819-820). Bu kapsamda inceleme yapıldığında OECD'nin veri seti gelişmiş ülkelerle Türkiye'nin durumunu karşılaştırma konusunda bize kolaylık sağlamaktadır.

Şekil 1: Dolaylı Vergilerin Toplama Vergileme (Sosyal Güvenlik Yükümlülükleri Dahil) İçindeki Payı (1965-2021)

Kaynak: OECD, data.oecd.org adresinden yazar tarafından hesaplanmıştır.

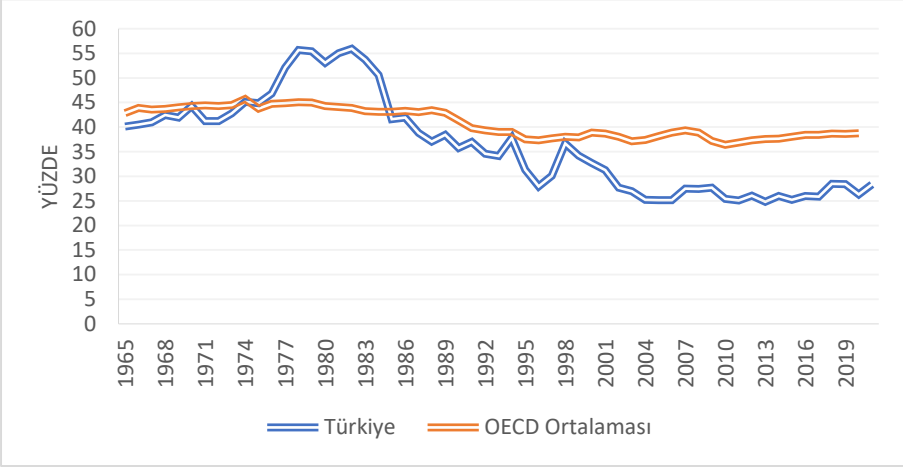
Gelişmiş bir ekonomiye sahip olmanın göstergelerinden birisi de kamu gelirlerinin en önemli payını oluşturan vergilerin adil olarak toplanmasıdır. Vergilemede adalet bir açıdan verginin dolaylı ya da dolaysız olması üzerinden açıklanmaktadır. Objektif nitelikli dolaylı vergiler mali anestezi etkisine sahip olduğundan ödeyen kişilerin vergiyi en az hissettiği vergi türüdür. En az hissedilmesi yönüyle etkin kabul edilse de dolaylı vergiler adil vergi türü değildirler. Neticede bu vergiler kişileştirilmesi uygun olmayan vergi türleri olduğundan adalet konusunda dolaysız vergilere göre yetersiz kalmaktadırlar.

Vergilerin dolaylı ya da dolaysız ayrımı kadar bu vergilerin toplam vergileme içerisindeki payı da oldukça önemlidir. Ülkelerin gelişim sürecinin başlangıcında ağırlıklı vergi türü dolaylı vergiler olmuştur. Zamanla meydana gelen ekonomik genişlemeler ile birlikte vergi kapasitesinin de artmasıyla dolayız vergilerin vergi sistemindeki ağırlığı artış göstermektedir (Mutlu & Çelen, 2012: s.13). Şekil 1'e bakıldığında Türkiye'nin 1965-1979 yılları arasındaki dolaylı vergi oranlarının ağırlığı OECD ortalamasının üstünde gerçekleşmiştir. Vergilemede adalet penceresinden bakıldığında yıllar itibariyle azalış gösteren dolaylı vergiler 1981 yılına kadar iyileşme göstermiştir. 1981-1993 yılları arasında ise dalgalı bir seyir alan vergi ağırlığı 1993'ten sonra yeniden dolaylı vergilerin arttığı bir seyre geçmiştir. Şekil 1'e göre OECD ortalaması dikkate alındığında Türkiye'de adil olmayan dolaylı vergi ağırlıklı bir yapı olduğu görülmektedir.

OECD verileri üzerinden konuya dolaysız vergilerin yeri olarak bakmakta mümkündür. Şekil 2, Türkiye'deki dolaysız vergilerin ağırlığını OECD ortalaması ile karşılaştırmaktadır.

Gelişmiş ekonomilerde dolaysız vergilerin ağırlığının fazla olmasında bu vergilerin kişileştirilebilir ve sübjektif nitelikli vergiler olması olup aynı zamanda bu ülkelerin bu konuya önem vermeleri etkilidir. Dolaysız vergiler kanalıyla farklı gelir seviyesine sahip olan kişileri farklı oranlarda vergilendirmek mümkün olmaktadır. Bu da adaleti sağlama noktasında dolaysız vergileri öne çıkarmaktadır (Erdem, vd., 2021: 181). Ek olarak dolaysız vergilerin artan oranlı tarife yapısına sahip olması sebebiyle dolaylı vergiler ile karşılaştırıldığında gelir dağılımında adaleti sağlamaya daha uygun olduğu da söylenmelidir (Mutlu & Çelen, 2012: 22).

Şekil 2: Dolaysız Vergilerin Toplama Vergileme (Sosyal Güvenlik Yükümlülükleri Dahil) İçindeki Payı (1965-2021)

Kaynak: OECD, data.oecd.org adresinden yazar tarafından hesaplanmıştır.

*İlgili veri setinde toplam vergileme içerisinde kişisel gelir vergisi, kurumlar vergisi, emlak vergisi, mal ve hizmetler üzerinden alınan vergiler ve sosyal güvenlik harcamaları yer almaktadır. Dolaysız vergiler hesaplanırken gelir, kurumlar ve emlak vergilerinin toplamı alınmıştır.

Şekil 2'ye bakıldığında, 1975-1985 yılları arasındaki on yıllık dönem dışında Türkiye'de dolaysız vergilerin oranının OECD ortalamasına göre oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu da Türkiye'de uygulanan mevcut vergi sistemin adil bir yapıda olmadığını göstermektedir. Bu yönüyle kalkınmanın lokomotif değerlerinden birisi olan gelir dağılımında adalet ve vergilemede adalet hususunda Türkiye'nin kalkınma planlarında ve hükümet programlarında öncelik verdiği hedeflere de ulaşamadığı ifade edilmelidir.

V. TÜRKİYE'NİN MAKROEKONOMİK BÜYÜKLÜKLER MACERASI; HEDEFLER VE GERÇEKLER

Türkiye'nin elli/altmış yıllık gelişmiş ülke olma yolundaki çabalarının milli gelir, enflasyon ve işsizlik verileri ile ilişki kurularak ele alındığı çalışmanın bu kısmında konulan hedeflerin ve ortaya çıkan gerçek(leşme)lerin karşılaştırması yapılarak gelişmiş ülke olma yolundaki macerası değerlendirilmiştir. Ayrıca gelişmiş ülkelerin verileri de konuya dahil edilerek Türkiye'nin macerayı bitirmesi yönünde mevcut resmi görmesi sağlanmıştır.

Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde incelemesi yapılan kalkınma planlarındaki enflasyon, büyüme ve işsizlik hedeflerinin iktidara gelen hükümetlerin programlarındaki hedeflerle ve icraatlar sonucu gerçekleşen sonuçlarla karşılaştırması yapıldığında ne yazık ki hedefler ve gerçekleşmeler arasında negatif anlamda önemli farklar oluşmuştur. 1960'lardan 2020'li yıllara bazı yıllar hedefler ve gerçekleşmeler arasında olumlu anlamda yaklaşmalar olsa da birçok yılda olumsuz durum ortaya çıkmıştır. Az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerin verilerine bakıldığında 1980 sonrasındaki IMF verileri kapsamında yıllara yaygın ciddi iyileşmelerin olduğu ve son otuz yıllık dönemde enflasyon (%1-2) ve işsizlik (%6-7) verilerinde sabitleşen-istikrarlı oranlara ulaşıldığı, milli gelir (büyüme) noktasında da daima ileriye doğru bir büyümenin gerçekleştiği görülmüştür. Ancak Türkiye ve diğer ülkelerin verilerinin mevcut hali Türkiye'nin uzun bir zamandır macera peşinde olduğu gerçeğini bize göstermektedir. Çalışmanın başında da belirttiğimiz gibi macera kelimesi "*olmayacakmış gibi görünen iş*" anlamında kullanıldığında Türkiye'nin makro veriler bağlamında günümüz itibariyle hala bir macera peşinde olduğu izlenimi ortaya çıkmaktadır.

Siyasal iktidarlar ekonomi politikaları ile çözülebilecek sorunları önlemek yerine oy maksimizasyonu sebebiyle daha da kötüleştirebilmektedir. Kamu tercih teorisi ile açıklanan bu duruma göre hükümetler ortak kamu faydası oluşturan politikalar yerine oy maksimizasyonunu hedefleyen popülist politikalara yönelebilmektedir(Buchanan&Tollison, 1984:12-13). Belirli bir çizgide ilerlemesi gereken kalkınma programlarının değişen iktidarlar sebebiyle değişim geçirmesi sonucu ekonomik sorunlar daha da derinleşmektedir. Türkiye gibi seçim ekonomilerinin ve popülist politikaların yaygın olduğu ülkelerde sürekli başa dönen ekonomik çıkmazlar oluşmaktadır. Bu noktada yönetime gelen iktidar sahiplerinin hükümet programlarını ilgili dönemleri kapsayan kalkınma planlarıyla eşleşen bir şekilde oluşturması gerekmektedir. Bu hedefler ve planlar kişi veya kurumların ya da iktidarı belirleyen oy sahiplerinin rasyonellikten uzak beklentileriyle değil, gelişmiş ülkelerin yükselme dönemlerinde uyguladıkları ekonomik gerçeklerle uyumlu bir şekilde hazırlanmalıdır (Eğilmez & Kumcu, 2004: 226-235).

Ortaya çıkışı iktisadi gelişmişlik temelinde kalkınma fikrini oluşturan kalkınma planları zaman içerisinde yöneten ve yönetilenlerin talepleriyle algı değişikliğine uğramıştır. 9. ve 10. Kalkınma planlarıyla birlikte ilk kez büyümenin yanı sıra sosyal dayanışma ve beşeri zenginlik vurguları yapılan kalkınma planlarında sosyal refah uğruna bütçe disiplininden vazgeçilmiştir. Bu dönemden sonra kalkınma planlarında nicel hedefler yerine nitel hedefler tercih

edilmiştir (Çelik & Çetiner, 2019: 130). Bu da yöneticilerin mevcut iktidarını sürdürmek için gerçeklerden uzaklaşılarak "günü kurtarma" politikalarına dönüşüne temel hazırlamıştır.

Türkiye'nin kalkınma planlarını yapmasıyla başlayan ve bu planların esintilerinin görülebildiği hükümet programlarını uygulamaya sokmasında yaşananlarda ortaya çıkan başarısızlıklar yapılan tüm plan ve programların bir maceraya dönüşmesi ile sonuçlanmıştır. Bu değerlendirme gerek kalkınma planları gerekse hükümet programlarının verilerinin gerçekleşmemesi ile gerekse gelişmiş ülkelerin verileri arasında önemli farkların olması ile yapılmıştır. Türkiye'nin ekonomik verilerinde gelişmiş ülke olmak ve bunu sürdürülebilir hale getirmek üzere iyileştirmeler yapması ve makro büyüklükler konusundaki macerayı bitirmesi için yapması gerekenler vardır. Bunlar aşağıdaki başlıkta sunulmuştur.

VI. TÜRKİYE İÇİN GELİŞMİŞ ÜLKE OLMA YÖNÜNDE ÖNERİLER

Çalışmanın önceki başlıklarında ifade edildiği üzere gelişmiş ülke olabilmede etkilerinin önemli olduğunu bildiğimiz enflasyon, büyüme ve işsizlik değerlerinin gelişmiş ülke değerleri ve genel kabul görmüş değerlere ulaşması Türkiye açısından önemlidir. Ancak bu konu sadece ekonomik anlamda önlemlerin alınıp uygulanması gibi dar kapsamlı bir konu değildir. Türkiye'nin ekonomik olduğu kadar toplumsal ve idari konularda da önemli gelişmeler sağlaması önemlidir. Diğer bir deyişle gelir, enflasyon ya da işsizlik gibi ekonomik değişkenler kalkınma ölçümünde tek başına yeterli değildir. Refah ve mutluluğu oluşturan diğer sosyal ögelerle yakın ilişkileri bakımından önemli büyüklüklerdir.

Türkiye elli-altmış yıllık bu macerasını bitirip sürdürülebilir bir istikrar içinde kendini görmek istiyorsa gelişmiş ülkelerin sahip olduğu aşağıda belirtilen ekonomik, idari ve toplumsal davranış biçimlerini ve önerileri hayata geçirmelidir.

Bu öneriler;

a) Ekonomik ve toplumsal gelişme için en önemli etkenler yönetenler ve yönetilenlerdir. İkisinin birlikteliği önemlidir. Türkiye'de yaşayan herkesin bunu kabul etmesi ve her iki etkeninde birbirlerine üstünlüklerinin olmadıkları/birbirleriyle eşit olduklarını bilmeleri ve bu yönde toplumsal bilinç oluşturulması önemlidir.

b) Yönetilenler ve yönetenler tüm toplum için hareket edilmesini sağlayacak bir düzen (hukuk) kurmalıdırlar. Bu noktada Avrupa Birliği, vatandaşlarını ve üye ülkelerdeki idarecilere yol göstermek ve haklarını korumak amacıyla "Avrupa Doğru İdari Davranış Yasası" ve "İyi İdare Hakkı" uygulamalarını düzenlemiştir(Avrupa Ombudsmanı, 2015, 7;12). Türkiye'de iyi yönetim kavramının yaygınlaşması ve hukuki zeminde temellerinin hızla yayılması gerekmektedir.

c) Hayatın her kesiminde (ekonomik ve sosyal) uygulanacak hukuk kuralları net, yorumsuz, indirimsiz, caydırıcı türde ve cezalandırıcı olmalıdır. Türk Ceza Adalet Sistemindeki caydırıcılık kapasitesinin incelendiği bir çalışmada Türkiye'de uygulanan ceza sisteminin suçu önleme ve caydırıcı etkilerinin sınırlı olduğu tespit edilmiştir(Dolu, vd., 2012: 98-99). Bu noktada hukuk kuralarına tamamen uyan insanların hakkını da korumak amacıyla sistemin konusunda uzman kişiler tarafından yeniden yapılandırılması tavsiye edilmektedir.

d) İktisadi hayat toplumun her kesimine öğretilmelidir. Kaynaklar kıttır, ihtiyaçlar sonsuzdur. Kaynakların ihtiyaçlara dağıtımında tasarruf ve etkin kaynak dağıtımı öğreti olarak toplumun her kesimine anlatılmalıdır. Planlamanın ne kadar önemli olduğu uygulamanın da o kadar önemli olduğu bilinci oluşturulmalıdır.

e) İnsanlarda adalet duygusunun içselleşmesi 3-5 yaşlarında başlarken, adaletsizliğe tepki ise 8 yaş ve üzerinde net olarak görülebilmektedir(Ayan, vd., 2021:151). Toplumsal düzen içinde adalet ve ahlak düzeni kurulması için ilkokul düzeyinde başlatılacak öğretiler ile hukuk çerçevesindeki uygulamalar birleştirilerek yeni nesile somut örnekler gösterilmelidir.

f) Toplumsal anlamda gerçekleştirilecek yeniden yapılandırmalar çerçevesinde ilgili dönemin yeni neslinin yönetenleri ve yönetilenleri aldıkları öğretileri uygulamaya sokarak iktisadi ve mali reformları gerçekleştirmelidirler.

g) İktisadi ve mali reformların yapılmasında kesinlikle yönetenlerin konularında uzman kişilerden olmaları ve bilimsel olarak kabul görmüş uygulamaları hayata geçirmelidirler. Yönetilenler de kendileri için getirilen uygulamaları bilinç sahibi olarak katkı sağlamalıdırlar.

h) Çalışmanın da konusu kapsamında olan adil vergi sisteminde toplumsal alt yapının oluşturulması ile birlikte dolaysız vergilerin ağırlıkta olduğu yapıya geçilmelidir. Toplumsal barışı bozan vergi kaybı ve kaçakçılığı ile kayıt dışılık önemli ceza uygulamalarına dahil edilmeli affı olmamalıdır.

ı) Toplumun üretim ekonomisi anlayışı kapsamında bilinçlendirilmesi, katma değer yaratan üretimlere önem verilmesi devletin bu yönde katkı sağlayacak politikaları istikrarlı şekilde toplumun her kesimine adil şekilde yayması önemlidir.

i) Büyük atılım adı verilen "*iki ayağı üzerinde yürüme*" planlaması kullanılarak ekonomik sistemde yer alan tüm işletmelerde emek yoğun ve sermaye yoğun yöntemlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Çin'in kalkınmanın ilk dönemlerinde kullandığı bu yöntem yardımıyla işsizlikle mücadele edilmesi kolaylaşmaktadır(Düğer&İsgender, 1999:30).

j) Kalkınma planlarında dışa yönelik kalkınma stratejileri oluşturulmalıdır. Daha önce 1960'lı yıllarda Doğu Asya ülkelerinde kullanılan bu yöntem sayesinde Güney Kore, Endonezya, Tayland ve Çin gibi ülkelerde yüksek büyüme oranlarının yakalandığı unutulmamalıdır(Düğer&İsgender, 1999:32-33).

k) Kalkınma stratejilerinin sürdürülebilir olması için eğitim ve sağlık hizmetlerinin niteliğinin artırılması, ekonomik istikrarın sağlanması, üretimin ve istihdamın artırılması ve ekonomik dengeyi bozacak fiyat değişimlerine müdahalelerin gecikmeden yapılması gerekmektedir(Kubar, 2016: 94-95).

VII. SONUÇ

Türkiye'nin yaklaşık altmış yıllık kalkınma serüvenini konu alan çalışmada önemli üç makro büyüklük üzerinde durulmuş ve bu büyüklükler konusunda Türkiye'nin hedefleri ile gerçekleştirdikleri işler verilerle ortaya konmuştur. Ortaya çıkan sonuç, Türkiye'nin bu üç makro büyüklük konusunda gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşamadığıdır. Bazı yılların verilerinde önemli iyileştirmeler görülse de gelişmiş ya da az gelişmiş ülkelerde olduğu üzere istikrarlı bir yapı kurulamamıştır. Bazı yılların iyi bazı yılların kötü olması şeklinde yaşanan bu durum bazı yıllarda toplumun bir kesiminin rahatlaması sonraki yıllarda o kesimin rahatının bozulması ancak sonrasında diğer kesimin rahata ulaşması şeklinde bir döngü olarak kendini göstermiştir/göstermektedir. Bu durum dönemsel olarak değişerek devam etmiştir. Toplumun geneline refah istikrarlı şekilde yayılamamıştır. Çalışmadaki hedefler ve gerçekleşmelerin durumu konusu Türkiye'nin plan yapamadığı gibi planı uygulayamadığı gerçeğini de bizlere göstermektedir. Bu şekildeki işleyiş Türkiye'nin her hükümet döneminde yeni baştan yapıyormuş havasında işlere girişmesi ile devam etmiş ve sonuçta macera içindeki bir ülke konumuna düşmüştür. Son söz olarak 2023 yılı itibariyle Tür-

kiye'nin seksen beş milyon olan nüfusu dikkate alındığında siyaset üstü bir yönetim anlayışına sahip olması elzem bir durum olarak görülmeli, seksen beş milyon nüfusu olan Almanya, Japonya, Finlandiya örneklerinde olduğu gibi her alanda ciddi yapılaşmaya giderek ve sabır göstererek refaha ulaşma hedefi, yönetenler ve yönetilenlerce kabul görmelidir.

KAYNAKÇA

Arslan, C.B. & Ömercioğlu, A.(2020). Onuncu Kalkınma Planında Vergi Politikaları: Hedefler ve Gerçekleşmeler Üzerine Bir Değerlendirme, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi,* 3(3), 175-193.

Aydın, S. (2017). Hükümet Programları Üzerinden Türkiye'nin Mekansal Stratejilerinin İzini Sürmek, *Fiscaoeconomia*, 1(2), 1-37.

Avrupa Ombudsmanı. (2015). Avrupa Doğru İdari Davranış Yasası, https://www.ombudsman.europa.eu/pdf/tr/3510, (01.08.2023).

Ayan, Ö., Gediz Oral, B. & Arpazlı Fazlılar, T. (2021). Çocuklarda Adalet Bilinci ve Ekonomik Koşulların Adalet Bilinci Üzerine Etkisi, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 19(2),137-154.

Bahar, O & Erdoğan, E. (2011). 1994 ve 2000 Krizleri Sonrasında Türkiye'de Uygulanan Finansal Regülasyon Politikaları, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 27, 1-19.

Better Life Index, Income Data, https://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/income, (03.08.2023).

Bölükbaş M. (2019). Türkiye'de Ekonomik Büyümenin Enflasyon ve İşsizlik İle İlişkisi: Bölgeler Düzeyinde Bir Araştırma. *Tesam Akademi Dergisi*, Türkiye Ekonomisi Özel Sayısı, 185-211.

Buchanan, J. M., & Tollison, R. D. (1984). *The Theory of Public Choice—II*, University of Michigan Press.

Burgess, R. & Stern, N. (1993). Taxation and Development, *American Economic Association,* 31(2), 762-830.

Çelik, O. & Çetiner, S. (2019). Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Planları ve Kalkınma Planlarındaki Söylem Değişiklikleri, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 2(3), 121-131.

Dolu O, Büker H. & Uludağ Ş. (2012). Türk Ceza Adalet Sisteminin Caydırıcılık Kapasitesine İlişkin Eleştirel Bir Değerlendirme, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61(1), 69-106.

Düğer, İ.H. & İsgender, M. (1999). Ekonomide Kalkınma Stratejileri ve Bazı Ülke Deneyimleri, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 13-46.

Dünya Bankası, World Development Indicators, https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators, (13.07.2023).

Dünya Bankası. https://data.worldbank.org, (10.07.2023).

Eğilmez, M. & Kumcu, E. (2004). *Ekonomi Politikası*, 22.baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi.

Erdem, M., Şenyüz, D. & Tatlıoğlu, İ. (2021). *Kamu Maliyesi*, 16.baskı. Bursa: Ekin Yayınevi.

Giray, F. (2020*). Maliye Tarihi*, 8.baskı. Bursa: Dora.

International Monetary Fund, (2023), https://www.imf.org/en/ Publications/WEO/weo-database/2023/April, (27.7.2023).

International Monetary Fund, (2023), IMF Termonology, www.imf.org, (01.08.2023).

Kubar, Y. (2016). Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınma Göstergeleri İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Bir Panel Veri Analizi (1995-2010). *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4, 65-99.

Memiş, Ş. (2020). 20. Yüzyıl Türkiye Ekonomisi Üzerine Kısa Bir Analiz (1923-2000), *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 66, 263-284.

Mutlu, A. & Çelen, M. (2012). *Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Türk Mali Sistemi İçerisindeki Yeri: Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Sonuçları*, TÜSİAD, İstanbul: Sis Matbaacılık.

Neziroğlu, İ. & Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, Cilt 10, Ankara: TBMM Basımevi.

OECD, https://data.oecd.org, (15.07.2012).

Öztürk, S. & Sezen, S. (2018). Ekonomik Büyüme İle İşsizlik Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(41), 1-14.

Sakarya, A. (2014). Türkiye'de Ekonomi Politikaları ve Ülke Mekânında Değişim (1980 2012), *Megaron*, 9(4), 243-254.

Susam, N., Özgül, H.B. & Yavuz, E. (2020). Türkiye Ekonomisi ve Kamu Maliyesi, 1.baskı, İstanbul: Beta Basım Yayın.

Şentürk, M. & Akbaş, Y.E. (2014). İşsizlik-Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Karşılıklı İlişkinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği, *Journal of Yasar University*, 9(34), 5820-5832.

Şenel Uzunkaya, S. (2020). Türkiye Ekonomisi'nde 1923-1977 Yılları Arasındaki Sanayi ve Kalkınma Planlarının Değerlendirilmesi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 14-30.

Türkiye Cumhuriyeti 1961 Anayasası.

Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası.

Takım, A. (2012). Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi*, 67(2), 157-187.

Türkiye İstatistik Kurumu, https://data.tuik.gov.tr/, (13.07.2023).

World Hapiness Report (2023). Eds. Helliwell, J.F., Layard, R., Sachs, J.D., De Neve, J., Aknin, L.B., & Wang, S., https://worldhappiness.report, (02.08.2023).

KALKINMA PLANLARI

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Plani_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani_1979_1983.pdf

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf

Altıncı Beş Yılllık Kalkınma Planı (1990-1994), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf

Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf

Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf

Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf

On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/ 2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf